

ΞΕΧΑΣΜΕΝΟΣ ΧΩΡΟΣ

Πηγαίνοντας στο αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου ο επισκέπτης περνά από το χωριό Λυγουριό. Προσπερνά χωρίς να του δώσει σημασία, γιατί όλο το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στα αρχαία της Επιδαύρου. Όμως ο χώρος κρύβει κι άλλα ενδιαφέροντα, φτάνει να θελήσει κανείς να τα δει.

Ο Πausanίας επισκέφτηκε και την περιοχή μας και αναφέρει πως στο δρόμο ευθεία προς την Επίδαυρο υπήρχε στις μέρες του μια μικρή κωμόπολη που ονομαζόταν Λήσσα και είχε ναό της Αθηνάς με ξόανο της θεάς. Πάνω από τη Λήσσα ήταν το όρος Αραχναίο, που παλιότερα λεγόταν Σαπιουσελάτων και επί Ινάχου πήρε το όνομά του. Εκεί υπήρχαν βωμοί του Δία και της Ήρας, όπου θυσιάζαν όταν χρειάζονταν βοροχή.

Σήμερα δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το Λυγουριό είναι χτισμένο πάνω στα ερείπια της αρχαίας Λήσσης, η οποία υπήρξε από τα προϊστορικά ως και τα Ρωμαϊκά χρόνια.

Εδώ παρουσιάζουμε μερικά από αυτά τα ενδιαφέροντα που κρύβει ο τόπος, όχι τόσο γνωστά στο πλατύ κοινό.

Το πρώτο από τα μνημεία με το οποίο θα ασχοληθούμε είναι η «Πυραμίδα». Πρόκειται για αξιόλογο και «σπάνιο» μνημείο, αμφισβητούμενης χρήσης και χρονολογίας, που δυστυχώς έχει εγκαταλειφθεί τελείως και με τον καιρό καταστρέφεται. Θα ήταν καλό να αναστηλωθεί και να προβληθεί, γιατί ελάχιστα είναι τα δείγματα πυραμιδοειδών κτισμάτων στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα στην Αργολίδα¹.

Τα άλλα πέντε μνημεία, που κρύβονται στη σκιά της αρχαίας Επιδαύρου, είναι μεταβυζαντινά εκκλησάκια, ορισμένα θαυμάσια τοιχογραφημένα, που σωστό θα ήταν να συντηρηθούν και να προβληθούν κατάλληλα, γιατί κι αυτά αποτελούν μέρος της πολιτισμικής μας κληρονομιάς και «εικονογραφούν» την ιστορία του τόπου μας.

Σοφία Σαρρή

Φιλολογος - Αρχαιολόγος

1. Η Πυραμίδα

Στα ριζιά του Αραχναίου και πλάι στην παλιά αλλά επισκευασμένη εκκλησία της Αγ. Μαρίας πρέπει να περνούσε ο αρχαίος δρόμος Άργους - Επιδαυρίας. Σ' απόσταση 200-250 μ. ανατολικά της Αγ. Μαρίας βρίσκονται τα ερείπια της Πυραμίδας. Μεταξύ της Πυραμίδας και του βουνού, που δεν υψώνεται πολύ απότομα στο σημείο αυτό, μπορούσε να περνάει ένας δρόμος με το συνηθισμένο μικρό πλάτος των αρχαίων δρόμων και ν' αφηνι την Πυραμίδα δεξιά. Ο Πausanias, όταν επισκέφτηκε την περιοχή μας, στάθηκε για λίγο και στη γνωστή μας Πυραμίδα και αναφέρει σχετικά: Δεξιά του δρόμου που οδηγεί από το Άργος προς την Επιδαυρία υπάρχει οικοδόμημα που μοιάζει πολύ με Πυραμίδα κι έχει πάνω απεικονισμένες ανάγλυφες ασπίδες που το σχήμα τους είναι ίδιο με των αργολικών.

Εδώ είχε πολεμήσει ο Πρίοτος εναντίον του Ακρίσιου για τη βασιλεία και ίσως πως ο ανάσας έληξε ισόπαλος και γι' αυτό αργότερα συμφιλιώθηκαν, αφού κανένας από τους δύο δεν πέτυχε αποφασιστική νίκη. Λένε πως τότε για πρώτη φορά πολεμήσαν οπλισμένοι με ασπίδες και οι ίδιοι και το στράτευμά τους. Για όσουσ σκοτώθηκαν, επειδή ήταν συμπολίτες και συγγενείς, χτίστηκε ο' αυτό το μέρος κοινός τάφος.

Σύμφωνα με τον νεότερο μεταφραστή και σχολιαστή του έργου του Pausanias, Ν.Δ. Παπαχατζής² (στον τόμο II «Κορινθιακά - Λακωνικά», Αθήνα 1976), ο Πρίοτος και ο Ακρίσιος ήταν διδμοιο γιοι του βασιλιά του Άργους, οι οποίοι πολεμούσαν μεταξύ τους κι όταν ακόμη βρίσκονταν στην κοιλά της μητέρας τους.

Όταν μεγάλωσαν, ο Ακρίσιος έδιωξε από το Άργος τον Πρίοτο, ο οποίος κατάφερε να επιστρέψει αργότερα και να εγκατασταθεί στην Τίρυνθα ως βασιλιάς.

Επειδή σήμερα η Πυραμίδα είναι πολύ ερειπωμένη (μόνο η ΒΑ γωνία της διατηρείται σε κάποιο

ύψος), η μορφή της είναι κατανοητή μόνο αν συγκριθεί με την παρόμοια πυραμίδα του Ελληνικού (χωριού 2,5-3 χλμ. δυτικά του Κεφαλαρίου Άργους).

Η διατηρούμενη γωνία είναι αρκετή να πείσει για την προς τα μέσα απόκλιση των 4 πλευρών της (εικ. 1). Οι λίθοι είναι πολύ μεγάλοι, με πολυγωνικό σύστημα τοιχοδομίας. Οι διαστάσεις στη βάση της πυραμίδας είναι 14 μ. x 12,5 μ. περίπου. Η είσοδος ήταν στη μέση σχεδόν της ανατολικής πλευράς και υπήρχε διάδρομος πριν από τη θύρα του εσωτερικού τετράγωνου χώρου (με πλευρά λίγο μεγαλύτερη των 5 μ., αλλά με εσωτερικά χωρίσματα που δεν παρέμειναν τα ίδια κατά τη μακροχρόνια χρήση του χτίσματος (εικ. 2)). Επειδή μόνο μετά την εγκατάλειψη της πυραμίδας φαίνεται πως έγιναν στο χώρο ταφές και επειδή η θύρα φαίνεται πως έκλεινε από μέσα, υποστηρίχτηκε πως όταν η πυραμίδα χτίστηκε, γύρω στο 400 π.Χ., είχε χρησιμοποιηθεί ως μικρό παρόδιο οχυρό (σύμφωνα με ανασκαφική μελέτη).

Στα χωράφια μεταξύ της πυραμίδας και του δημόσιου δρόμου φαίνονται λίθοι προερχόμενοι από την πυραμίδα (και μια βαριά στρογγυλή μολόπετρα που θυμίζει τις λεγόμενες από τον Pausanias «ασπίδες», ορατές τότε στην εξωτερική όψη της πυραμίδας (εικ. 3)).

2. Άγιος Ιωάννης Ελεήμονας

Ο βυζαντινός ναός του Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα, πιο γνωστός ως Άγ. Κωνσταντίνος, είναι ένα εξαιρετικό μνημείο βυζαντινής τέχνης. Πρόκειται για αντιπροσωπευτικό τύπο δικιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο, που ίσως αρχικά ήταν καθολικό μονής, στην οποία ανήκε και το γειτονικό μεγάλο πηγάδι. Οι διαστάσεις του ναού είναι 9,80x6,40 μ. και το ύψος του τρούλου 7,83 μ. (εικ. 4).

Στην τοιχοδομία παρατηρείται μεικτό σύστημα, καθώς η εξω-

τερική τοιχοποιία αποτελείται από πέτρες και τούβλα, όπως συνηθίζονταν εκείνη την εποχή. Το καθιερωμένο πλινθοπερίκλειστο (πέτρες που περιβάλλονται από τούβλα) περιορίζεται σε μικρές επιφάνειες στα ψηλότερα μέρη του κτηρίου και είναι ατελές. Στα χαμηλά μέρη γίνεται χρήση μεγάλων λίθων που προέρχονται από αρχαία κτήρια.

Εντυπωσιακή είναι η χρήση αρχιτεκτονικών κομματιών από το Ασκληπιείο ή άλλα παλιά κτήρια, που εντοιχίστηκαν στο ναό αυτοίσα ή ελάχιστα απολαευμένα. Έτσι, στη νότια πλευρά μπορούμε να δούμε κορμό αρράβδωτου κίονα ύψους 1,15 μ., θραύσμα μετόπης, γέισο με μαϊανδρο και βαθράια επιγραφής ή στήλης. Στη βόρεια πλευρά, καθώς και θύρας 1,90 μ., βαθράια με επιγραφή, και στη δυτική αμφικιόνισκος που σχηματίζουν σταυρό, θραύσμα με ανθέμιο και λωτό, γέισο κλπ. Μια μαρμαρίνη στήλη έχει ενσωματωθεί και στην κτιστή νεότερη Αγ. Τράπεζα.

Ο οκτάπλευρος τρούλος του ναού είναι πρωτότυπος. Το σφαιρικό μέρος του έπεσε μαζί με τμήμα του τυμπάνου και ξαναχτίστηκε πρόχειρα αργότερα. Είναι κτισμένος με πλινθοπερίκλειστο κι έχει 4 μονόλοθα παράθυρα, τα οποία περιβάλλονται από διπλό πλίνθινο τόξο και ψηλότερα οδοντωτή ταινία που επεκτείνεται και στις τυφλές πλευρές του τρούλου. Τα πώρινα γέισα με τον ανάγλυφο διάκοσμο, τα έγκοπτα κεραμικά, τα φιαλοστόμια και τα ψευδοκουφικά αποτελούν μοναδικό σύνολο.

Ο κεραμικός διάκοσμος δεν είναι πλούσιος αλλά παρουσιάζει ποικιλία. Διακρίνεται σε 4 είδη: ψευδοκουφικά (είδος γραμμάτων), τούβλα απλά και έγκοπτα και φιαλοστόμια. Στον τρούλο τα κεραμικά κοσμήματα συμπληρώνονται πρωτότυπα με γραπτά στοιχεία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το παράθυρο της νότιας κεραιάς του ναού, το οποίο περιβάλλεται από διπλό πλίνθινο τόξο και οδοντωτή ταινία και διαοάζει ένα από τα αρ-

χικά διαφράγματα της εκκλησίας.

Η είσοδος του ναού βρίσκεται στη δυτική πλευρά, ενώ αρχικά ήταν στη θόρακα πλευρά που τοιχοίστηκε αργότερα. Καμιά από τις πόρτες δεν έχει μαρμάρينو θύρωμα.

Ο νάρθηκας χτίστηκε αργότερα από τον υπόλοιπο ναό κι έχει τριμερή καμφοειδή οροφή με ψηλότερη τη μεσαία καμάρα. Στον ανατολικό τοίχο του, δεξιά προς τον εισερχόμενο, λείψανα από ένα ψύσιμο τοξωτό πλαίσιο οδηγούν στην υπόθεση της ύπαρξης τοξωτών προκυνηταρίων, δεξιά και αριστερά από την είσοδο στον κυρίως ναό, για λειτουργικές ανάγκες.

Μπαινόντας στον κυρίως ναό παρατηρούμε ότι ο τρούλος στηρίζεται σε 2 μαρμαρίνους αρράθωτους κίονες, που φτιάχτηκαν ειδικά για το ναό αυτό, και σε 2 πεσούς που είναι ενσωματωμένοι στο τέμπλο το οποίο είναι νεότερο. Ο θόρειος κίονας, από λευκό μάρμαρο, στηρίζεται σε αρχαία ελληνική ή ρωμαϊκή βάση με οκταγωνική πλίνθο, ενώ ο νότιος, από ερυθρό λίθο, δεν έχει βάση. Τα κιονόκρανα είναι απλά δωρικού τύπου.

Ο χώρος του ιερού αποτελείται από 3 αψίδες με μεγαλύτερη την κεντρική, που εξωτερικά είναι τρίπλευρη.

Τα σπαράγματα τοιχογραφιών και λείψανα επιχρισμάτων δείχνουν ότι ο κύριος ναός και ο νάρθηκας ήταν κατάγραφοι με τοιχογραφίες του 12ου αιώνα. Στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα, δεξιά, διακρίνονται δύο μετωπικές ολόσωμες μορφές γυναικών: Αγ. Ειρήνη, Αγ. Αικατερίνη(.). Στο νότιο τοίχο αδιάγνωστα ίχνη τοιχογραφιών. Επίσης υπάρχουν 3 χαράγματα πλοίων.

Στο τύμπανο του νότιου τοίχου του κυρίως ναού σώζονται τοιχογραφίες σε δύο ζώνες, πάνω η σκηνή της Υπαντανής (καθαρὰ διακρίνεται ο Συμεών) και κάτω 3 ολόσωμοι μετωπικοί άνιμοι. Επίσης μετωπική μορφή διακρίνεται στο εσωτερικό τόξο, πίσω από το νότιο κίονα. Στο θόρειο μέρος της καμάρας του διακονικού διακρίνονται ίχνη

παράστασης με πλοίο, θάλασσα και 3 μορφές, και στο νότιο τοίχο του κεντρικού τμήματος του ιερού ίχνη παράστασης Κοινωνίας Αποστόλων. Στη δεξιά παραστάδα της τοιχοισμένης θόρακα εισόδου υπάρχει επιγραφή που αναφέρεται σε κάποιον Θεοφύλακτο, οικοδόμο από το νησί Κέα. Ίσως είναι ο αρχιτέκτονας του ναού, αν και οι περιπτώσεις υπογραφής είναι πολύ σπάνιες σε αρχιτεκτονικά έργα στο Βυζάντιο.

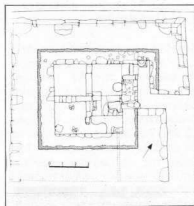
Ο κυρίως ναός, σύμφωνα με μελέτη των Μεγaw και Χ. Μπούρα, είναι του τέλους του 11ου αιώνα, ενώ ο νάρθηκας, των αρχών ή του μέσου του 12ου αιώνα³. Είναι κρίμα που ο ναός αυτός έχει εγκαταλειφθεί και, εν μέρει, κακοποιηθεί (λάδια και κεριά θρωμίζουν το δάπεδο, το τέμπλο είναι ασοβασμένο και τοιμεντένιο κούτελο υπάρχει στο πεζοδρόμιο).

3. Η Παναγίτσα

Ο ναός της Παναγίτσας, στην «πάνω πλατεία», χρονολογείται χάρη σε κτητορική επιγραφή που βρίσκεται πάνω από την κυρία είσοδο και που αναφέρει πως ο ναός οικοδομήθηκε και τοιχογραφήθηκε προς τιμή της Θεοτόκου με συνδρομή και έξοδα από όλη τη χώρα και την κοινότητα, όταν ήταν επίσκοπος ο Ιάκωβος και ιερέας ο Δημήτριος, τον Φεβρουάριο του έτους ΑΨΑ' (1701).

Κι ενώ ο μικρός αυτός ναός βρίσκεται μέσα στο χωριό, σιγά σιγά καταστρέφεται: Οι συνεχείς επιστρώσεις της άνω πλατείας με πύσσα και τσιμέντο έχουν καλύψει ως τη μέση, σχεδόν, τις Β και Α πλευρές του. Εδώ έχουμε ένα μικρό θησαυρό που πρέπει να σώσουμε και να αναδείξουμε. Ίσως η διάσωσή του, η «ανάδυσή» του από μέσα από την πύσσα (με χαμηλώρα της πλατείας), γίνει αφορμή να «αναβαθμισθεί» το χωριό αυτό, που μόνο ως ενδιάμεσος σταθμός λογίζεται, στις περιόδους λειτουργίας του θεάτρου της Επιδαύρου.

Ο ναός της Θεοτόκου είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος

τετρακίονος με οκτάπλευρο τρούλο. Η εξωτερική τοιχοποιία του ναού είναι αργολιθοδομητή με ελάχιστη χρήση μεγάλων λίθων σε χαμηλά μέρη.

Στη Ν. πλευρά του ναού υπάρχει η κυρία είσοδος, πάνω από την οποία βρίσκεται εικονογραφημένη ημικυκλική κόγχη με παράσταση της Βρεφοκρατούσας. Ανατολικότερα υπάρχει μια άλλη μικρότερη είσοδος στο χώρο του ιερού. Επίσης στη Ν. πλευρά διακρίνεται ένα μεγάλο παράθυρο στη Ν. κεραία και δύο μικρά χαμηλότερα. Στη Δ. πλευρά και στο πάνω μέρος της είναι το καμπαναριό, με θέσεις για δύο καμπάνες που χωρίζονται μεταξύ τους από ραβδωτό κιονίσκο με κυκλική βάση.

Στη Β. πλευρά ένα μεγάλο παράθυρο διακρίνεται στη Β. κεραία. Στην Α. πλευρά υπάρχει εικονική τρίπλευρη αψίδα με δίλοβο παράθυρο. Οι δύο πλαινές αψίδες είναι σύμφυτες με τον κατακόρυφο τοίχο. Μικρός πέτρινος σταυρός σπολίζει την άκρη της στέγης όπως και τον τρούλο.

Μπαινόντας στο εσωτερικό βλέπουμε πως ο ναός είναι ουσιαστικά μονόχωρος, δηλαδή χωρίς ιδιαίτερο, διακεκριμένο χώρο νάρθηκα. Υπάρχουν 6 συνολικά κίονες, από τους οποίους 4 στηρίζουν τον τρούλο, ενώ οι δύο δυτικού του τρούλου με τους δύο τελευταίους στηρίζουν το ημιθόλο πίσω από τον τρούλο. Οι κίονες είναι αρράθωτοι, με δωρικού τύπου κιονόκρανα, εκτός από έναν που έχει ιωνικού. Τα κιονόκρανα είναι χρωματισμένα με κοκκινωτά

χρώμα. Το δάπεδο είναι στρωμένο με τετράπλευρες κοκκινωπές πλάκες. Χτιστό τέμπλο χωρίζει τον κυρίως ναό από το ιερό, στο οποίο υπάρχει και πέτρινη Αγ. Τράπεζα.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικονογράφηση του ναού, που στη Β. και Ν. πλευρά διακρίνεται θεματικά σε 4 ζώνες: άνω απεικονίζονται χριστολογικές σκηνές, στην επόμενη ζώνη μορφές αγίων σε προτομή μέσα σε μετάλλια, κάτω, σειρά ολόσωμων μετωπικών αγίων, και στην τελευταία ζώνη διακόσμηση ρομβοειδών ζιγκ-ζαγκ. Όλες οι παραστάσεις περικλείονται σε πλαίσια κόκκινης ταινίας. Από τη σειρά των χριστολογικών σκηνών διακρίνονται στη Β. πλευρά την πορεία του Χριστού στο Γολγοθά, τη Σταύρωση, τον Επιτάφιο Θρήνο, την Κουστωδιά (φρουρά στον τάφο του Χριστού), και ανατολικότερα, στο χώρο της Β. κεραίας, την Ανάσταση, την ψηλάφηση του Σιμωνών στο Χριστό κλπ., ενώ στη Ν. πλευρά τη σκηνή με τον Πιλάτο, τον Ιούδα που ρίχνει τα 30 αργύρια, τον Μυστικό Δείπνο, τον Νιπτήρα (ο Χριστός πλένει τα πόδια των μαθητών του), και στο χώρο της Ν. κεραίας την προδοσία του Ιούδα, τη Βασιφόρο κλπ. Από την τρίτη ζώνη στη Β. πλευρά διακρίνονται την Αγ. Μαρίνα, Αγ. Βαρβάρα, Αγ. Κατερίνα, 'Αγ. Μερκούριο, 'Αγ. Θεόδωρο τήρωνα, 'Αγ. Θεόδωρο στρατηλάτη, 'Αγ. Κωνσταντίνο και Ελένη, 'Αγ. Αθανάσιο, 'Αγ. Γεώργιο σε λευκό αλόγο, 'Αγ. Νικόλαο και την Κοίμηση της Θεοτόκου, ενώ στη Ν. πλευρά

τον 'Αγ. Αμών, 'Αγ. Σάββα, 'Αγ. Παντελεήμονα, 'Αγ. Δαμιανό και Κοσμά, Αρχάγγελο Μιχαήλ, 'Αγ. Ανδρέα, 'Αγ. Δημήτριο σε κόκκινο αλόγο, τους τρεις Ιεράρχες κλπ. Στο εσωτερικό τόξο της θύρας υπάρχει η παράσταση της οσίας Μαρίας.

Ενδιαφέρουσα είναι η μεγάλη παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας στη Δ. πλευρά. Πάνω ο Χριστός ολόσωμος και ένθρονος, βρίσκεται μέσα σε γαλάζιο δίσκο και τα πόδια του πατούν σε πύρινες γλώσσες φωτιάς, ενώ δύο άγγελοι σαλπίζουν την έλευσή του. Εκατέρωθεν του η Παναγία, ο Πρόδρομος και Αρχάγγελοι με σκήπτρα. Χαμηλότερα οι απόστολοι, άλλοι άγγελοι, άγιοι, παράσταση γης-θάλασσας, το ζύγισμα των θνητών, μάρτυρες σε μετάλλια συνδέσμων και παράσταση Παραδείσου με τις μορφές των δικαίων κλπ.

Στο ημιθόλιο παράσταση του Χριστού ένθρονου με τα σύμβολα των Ευαγγελιστών και αγγέλους. Στον τρούλο ο Χριστός Παντοκράτωρ Αντιφωνητής, γύρω άγγελοι και άγιοι σε ζώνες. Στα σφαιρικά τρίγωνα ευαγγελιστές. Στο τέμπλο υπάρχουν δύο ημικυκλικές κόγχες εικονογραφημένες. Αριστερά της Ωραίας Πύλης απεικονίζεται η Βρεφοκρατούσα και δεξιά ο Χριστός και δίπλα του ο Πρόδρομος, ενδιάμεσα χερουβείμ και άνηθ. Κάτω από τις κόγχες κρεμασμένα υφάσματα.

Πάνω, 15 συνολικά μορφές σε προτομή: η Παναγία, ο Χριστός, ο Πρόδρομος και οι Απόστολοι. Στο εσωτερικό τόξο της Ωραίας Πύλης η οσία Μαρία, ο 'Αγ. Ζωσιμός κι ένα χερουβείμ.

Σε εσωτερικά τόξα του ναού υπάρχουν πολλές ολόσωμες μορφές αγίων. Στην κεντρική αψίδα του ιερού απεικονίζεται η Παναγία να κρατά στα χέρια την στον Χριστό, που η μορφή του σε προτομή βρίσκεται μέσα σε πρώτοτυπο μέταλλιο σε σχήμα καρδιάς. Εκατέρωθεν της Παναγίας δύο άγγελοι προσκυνούν γονατιστοί. Στην αριστερή κόγχη η 'Αγ. Τριάδα και η Αποκαθλώνση, ενώ στη δεξιά ο μέγας Αρχάγγελος και ο 'Αγ. Λαυρέντιος κλπ. Στην οροφή άγιοι σε

μετάλλια και χριστολογικές σκηνές. Στη ζώνη των ευαγγελικών σκηνών που συνεχίζονται από τον κυρίως ναό ξεχωρίζουμε Β. την Ανάληψη κλπ. και Ν. τη Γέννηση, τα Εισόδια της Θεοτόκου.

4. Η Αγία Μαρίνα

Ο ναός της Αγ. Μαρίας είναι βυζαντινός και ανήκει στον τύπο του τετρακονίου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο. Αποτελεί ένα ακόμα κομψότεχνημα που στολίζει το Λυγουριό.

Η εξωτερική τοιχοποιία του ναού είναι η αργολιθοδομή (σχετικά μικρές ακατέργαστες πέτρες με συνδετική ύλη ανάμεσα) εδώ γίνεται και μικρή χρήση κεραμίδων). Στην ανατολική πλευρά του ναού υπάρχει κεντρική τρίπλευρη αψίδα, του ιερού, με στενό παράθυρο, ενώ οι δύο πλαινές αψίδες είναι σύμφυτες με τον κατακόρυφο τοίχο.

Μικρός πέτρινος σταυρός στολίζει την άκρη της στέγης. Στη βόρεια πλευρά διακρίνονται ένα αρκετά μεγάλο παράθυρο χαμηλά κι ένα μικρό στη Β. κεραία. Στη δυτική πλευρά υπάρχει η μία είσοδος με χαμηλά πεζούλια κάτω αριστερά και δεξιά της. Πάνω από τη θύρα υπάρχει ημικυκλική κόγχη για τοποθέτηση ιερόν και πάνω απ' αυτή ένα μικρόνιο επίθημα που απεικονίζει σταυρό.

Στη Δ. πλευρά βρίσκεται και το κωδωνοστάσιο, με θέση για μια καμπάνα. Παλιές παραδόσεις λένε πως ο ναός είχε αρχικά ολόχρυση καμπάνα, που κατάφεραν με πονηρία να κλέψουν οι Τούρκοι. Στη νότια πλευρά υπάρχει η άλλη είσοδος, που έχει κι αυτή επάνω ημικυκλική κόγχη για εικόνα. Κι εδώ υπάρχουν χαμηλά πεζούλια όπως στη Δ. είσοδο. Στην πλευρά αυτή διακρίνεται μικρό παράθυρο χαμηλά κι ένα ψηλότερα, στη Ν. κεραία.

Ο τρούλος είναι οκτάπλευρος με 3 στενά παράθυρα.

Μπαίνοντας από τη δυτική είσοδο στο εσωτερικό του ναού, συναντούμε πρώτα τον νάρθηκα,

που έχει τριμερή καμαροειδή οροφή με ψηλότερη την κεντρική καμάρα. Το δάπεδο είναι στρωμένο με τετράπλευρες πλάκες. Θύρα με σκαλοπάτι οδηγεί στον κυρίως ναό. Και πάνω απ' αυτή την είσοδο υπάρχει ημικυκλική κόγχη για εικόνα.

Ο τρούλος στηρίζεται σε 4 κίονες, έτσι ώστε δημιουργείται ένα μικρό ελεύθερο διάστημα μεταξύ των ανατολικών κίωνων και του τέμπλου. Οι τρεις από τους κίονες έχουν ιωνικό κιονόκρανο και ο ένας δωρικό. Πίσω από το τέμπλο είναι ο χώρος του ιερού. Στην μεριά της κεντρικής καμάρας πάνω από το ιερό τέσσερις μορφές αγίων σε μετάλλιο και τέλος στο πάνω τμήμα της ημικυκλικής κεντρικής αψίδας φαίνεται αμυδρά μια ευαγγελική σκηνή. Στην όμορφη αυτή εκκλησία οι τοιχογραφίες έχουν μαυρίσει και απολεπιζόνται. Πολλές μικρές ρωγμές φαίνονται σε πολλά σημεία των τοίχων. Έτσι, ακόμα ένα μνημείο, μάρτυρας της ιστορίας του τόπου μας και στολίδι του χωριού, κινδυνεύει να καταστραφεί.

διάμεσα άνθη. Άνθη έχουν ζωγραφιστεί και στα εσωτερικά τόξα των δύο πλαϊνών θυρών του ιερού. Στην κεντρική καμάρα πάνω από το ιερό τέσσερις μορφές αγίων σε μετάλλιο και τέλος στο πάνω τμήμα της ημικυκλικής κεντρικής αψίδας φαίνεται αμυδρά μια ευαγγελική σκηνή. Στην όμορφη αυτή εκκλησία οι τοιχογραφίες έχουν μαυρίσει και απολεπιζόνται. Πολλές μικρές ρωγμές φαίνονται σε πολλά σημεία των τοίχων. Έτσι, ακόμα ένα μνημείο, μάρτυρας της ιστορίας του τόπου μας και στολίδι του χωριού, κινδυνεύει να καταστραφεί.

5. Άγιος Ιωάννης «Θεολόγος»

Γνωστός στον περισσότερο κόσμο, επειδή δίπλα του ακριβώς περνά δημόσιος δρόμος, ο όμορφος αυτός ναός έχει πέσει κατά καιρούς θύμα θαναλισμών, κλοπών, και ο εξωτερικός χώρος του έχει μετατραπεί σε τόπο πωλήσεως προϊόντων και υπαίθριο γκαράζ. Ο ναός του Αγ. Ιωάννη Θεολόγου αποτελεί ένα σπουδαίο μνημείο βυζαντινής τέχνης και σίγουρα αξίζει το ενδιαφέρον μας.

Ανήκει στον τύπο του δικιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο. Ο κυκλικός τρούλος, αρκετά μεγάλος και ευρύχωρος, έχει 4 πολύ στενά μονόλοβα παράθυρα.

Η εξωτερική τοιχοποιία του ναού είναι μεικτή (νότια και ανατολική πλευρά: πλινθοπερίκλειστο, ενώ στη βόρεια και δυτική, όπως και στο κάτω μέρος της νότιας, αργολιθοδομή, από μικρές πέτρες με συνδετική ύλη). Ανάμεσα στην ανατολική πλευρά σχηματίζονται 3 τριπλεύρες αψίδες, εντυπωσιακά υψηλές, με μικρό, στενό παρά-

θυρο ή καθεμιά. Η κεντρική αψίδα (του ιερού) είναι η μεγαλύτερη και υψηλότερη. Η τοιχοποιία τους είναι το πλινθοπερίκλειστο και έχουν πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο στο πάνω τμήμα τους, ιδιαίτερα η κεντρική. Πάνω από κάθε παράθυρο αψίδας υπάρχει μικρή στενόμακρη μαρμαρινή πλάκα. Λίγα κεραμοπλαστικά υπάρχουν και στη νότια πλευρά του ναού. Στην πλευρά αυτή του ναού εφάπτεται μικρό τετράπλευρο δωμάτιο, χτισμένο με αργολιθοδομή, που έχει είσοδο ανατολικά του. Δίπλα βρίσκεται τοιχοσμένο παράθυρο που στη βάση του διακρίνεται μακρόστενο μαρμαρίνο επίθημα με ρόδακες. Μπροστά απ' αυτό το δωμάτιο, σε ευθεία πίσω από το ιερό, στη νότια πλευρά του ναού, εφάπτεται μικρός, ανοιχτός σχεδόν, χώρος (πρότυπλο). Στηρίζεται σε δύο παραστάδες και στην οροφή του εσωτερικά δημιουργείται καμαροειδής αψίδα που εξωτερικά έχει τριγωνική στέγασση. Στα ανατολικά του υπάρχει ημικυκλικό παράθυρο, ενώ στα δεξιά του είναι εντοχιζόμενο ένα ωραίο μαρμαρίνο επίθημα που απεικονίζει ένα παγόνι. Μπαινόντας στο εσωτερικό του ναού βλέπουμε πως ο τρούλος στηρίζεται σε 4 χοντρούς πεσσούς, από τους οποίους οι δύο ανατολικοί είναι ενσωματωμένοι στο νεότερο τέμπλο. Πίσω του διακρίνεται ο χώρος του λεγόμενου ιερού με τις τρεις αψίδες.

Ο ναός ουσιαστικά είναι μονόχωρος, χωρίς νάρθηκα. Έχει δύο εισόδους, μία μικρή στη νότια πλευρά και τη μεγάλη κύρια είσοδο στα δυτικά. Το εσωτερικό δεν διασώζεται καμιά τοιχογραφία και ίσως να μην είχε τοιχογραφηθεί. Εξωτερικά, στο κάτω τμήμα της βόρειας πλευράς, διακρίνεται μια μεγάλη ημικυκλική κόγχη. Το δάπεδο είναι στρωμένο με μαύρες και λευκές πλάκες. Ο ναός θα μπορούσε να χρονολογηθεί περίπου στον 13ο αιώνα⁴.

Στο τέμπλο υπάρχουν τρεις ημικυκλικές εικονογραφημένες κόγχες. Στην κόγχη αριστερά της Ωραίας Πύλης εικονίζεται η Παναγία Βρεφοκρατούσα και δίπλα η Αγ. Μαρίνα ολόσωμη, ενώ στις δύο κόγχες δεξιά της ωραίας Πύλης εικονίζονται ο Χριστός και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος. Στα ενδιάμεσα διαστήματα χερουβείμ. Στο κάτω τμήμα του τέμπλου κρεμασμένα κυματοειδή υφάσματα με άνθη, ενώ στο πάνω τμήμα, που χωρίζεται από τις κόγχες με ανθεμικά ταΐνια, υπάρχουν 17 συνολικά μορφές σε προτομή: απόστολοι, ευαγγελιστές και στο κέντρο η Παναγία με τον Χριστό. Πάνω από την κεντρική Πύλη του ιερού βρίσκεται η κτητορική επιγραφή, που αναφέρει πως ο ναός κτίστηκε το έτος ΑΨΙΓ' (1713), επί επισκόπου Ιακώβου.

Στο εσωτερικό τόξο της κεντρικής πύλης διακρίνονται η οσία Μαρία, ο όσιος Ζωσιμάς, και εν-

Η θέση του ναού, επάνω στο δημόσιο δρόμο, πρέπει να γίνει αδιάφορη αξιοποίηση του εξωτερικού χώρου.

6. Άγιος Μερκούριος

Στα νότια του Λυγουριού, σε μια γαλήνια ρεματιά τριγυρισμένη από βουνά με πολλές σπηλιές, ψηλά δέντρα, ξυλοκερατιές, ελιές, μια γέφυρα ψηλή θαλασσιδιά, άσμη και λησμονημένη βρίσκεται η βασιλική του Αγ. Μερκούριου, απομεινάρια παλιάς και μεγάλης ανδρικής μονής που είναι έρημη από το 1835.

Αυτό που έχει διασωθεί σήμερα είναι το καθολικό της μονής, ερειπωμένα κελιά και ένα νεότερο μικρό ισόγειο κτίσμα.

Το καθολικό είναι ένα μικρό εκκλησάκι στον τύπο της απλής βασιλικής με δριχτή κεραμοσκεπαστή στέγη. Η τοιχοποιία του είναι η αργολιθοδομή, Ανατολικά υπάρχει η ημικυκλική αψίδα του ιερού μ' ένα μικρό παράθυρο. Όλοι οι τοίχοι είναι ασβεστωμένοι. Ένα μικρό παράθυρο υπάρχει και στη Ν. πλευρά. Η τοξωτή θύρα εισόδου είναι στη Β. πλευρά.

Εξωτερικά ο ναός είναι ουσιαστικά μονόχωρος, αλλά ένα μεγάλο τόξο που στηρίζει τη στέγη του, ξεκινώντας από το δάπεδο και διαγράφοντας ημικύκλιο, φαίνεται να τον χωρίζει σε δύο ίσα μέρη. Οι απολήξεις του τόξου είναι σμυφτοι πεσσοί. Ολόκληρος ο ναός είναι εικονογραφημένος.

Καλύτερα διατηρημένες είναι οι τοιχογραφίες του ανατολικού τμήματος, κοντά στο ιερό. Όλες οι παραστάσεις περιλαμβάνονται σε τετράγωνα ή παραλληλόγραμμα πλαίσια κόκκινης και άσπρης ταινίας. Διακρίνονται μορφές αγίων και χριστολογικές σκηνές, ενώ στην οροφή, πολύ αμυδρά, άλλες μορφές. Στην οροφή του δυτικού τμήματος, μέσα σε μεγάλο δίσκο, φαίνεται πως υπήρχε ο Παντοκράτορας με αγγέλους. Στο Δ. τμήμα οι τοίχοι από τη μέση και κάτω έχουν ασβεστωθεί.

Το δάπεδο στο Α. τμήμα δημιουργεί δυο χαμηλά πεζούλια εκατέρωθεν του. Το ιερό είναι εντελώς αποκομμένο από τον υπόλοιπο ναό, εξαιτίας του κτιστού τέμπλου που έχει δυο ημικυκλικές θύρες ασύμμετρα τοποθετημένες. Μεταξύ αυτών των θυρών υπάρχει παράσταση της Παναγίας Βρεφοκρατούσας και δεξιά του Χριστού. Στις γωνίες άγγελοι και στο κάτω τμήμα του τέμπλου πτυ-

χωτά υφάσματα που κρέμονται. Ανθέμια και κλαράκια βρίσκονται στο εσωτερικό τμήμα των παραστέδων των θυρών. Και στο πάνω τμήμα του τέμπλου οι δώδεκα απόστολοι, που ανάμεσα τους έχουν τον Χριστό και την Παναγία. Κάποια υπολείμματα τοιχογραφιών (συλλεiturγογούντες ιεράρχες κλπ.) διακρίνονται και στο χώρο του ιερού.

Η κτητορική επιγραφή δεν έχει διασωθεί. Έτσι ο ναός θα μπορούσε να χρονολογηθεί περίπου στις αρχές της Τουρκοκρατίας². Σε μικρή απόσταση Β.Δ. από το καθολικό υπάρχει ισόγειο σπιτάκι νεότερης κατασκευής. Δίπλα υψώνονται τα ερείπια των κελιών της μονής από αργολιθοδομή, και πιο χαμηλά, κοντά στη ρεματιά, μια παλιά λιθοχτιστή κρήνη.

Ο ιερομόναχος Φλαβιανός από την Άρτα υπήρξε το 1781 ηγούμενος στον Άγ. Μερκούριο.

Ο ναός φαίνεται πως έχει λησμονηθεί απ' όλους, με αποτέλεσμα να φθείρεται επικίνδυνα με το πέρασμα του χρόνου. Οι θαυμάσιες τοιχογραφίες είναι σε άθλια κατάσταση, μouxλιασμένες από την υγρασία και μαυρισμένες, αν δεν έχουν ήδη αποκαλλήσει. Σε πολλά σημεία, όπως στο Δ. τμήμα, στο ιερό και στην οροφή του Α. τμήματος, μόλις διακρίνονται. Φυσικά η συντήρησή τους είναι μια κατεπείγουσα εργασία και γενικότερα αναγκαία είναι μια πρωτόκλητη συντήρηση και προστασία ολόκληρου του καθολικού, που κινδυνεύει να γκρεμιστεί.

Στο Λυγουριό έχουν διασωθεί πολλές παραδόσεις συνδεδεμένες με το μοναστήρι στο αρχαίο της Τουρκοκρατίας. Σ' αυτά τα χρόνια αναφέρεται πως ο Τούρκος μπέης του χωριού με τους υποτακτικούς του πήγαινε πολύ συχνά στο μοναστήρι που ήταν στα όρια της κυριαρχίας του κι έπαιρνε τα τρόφιμα και ειδικά τα άλογα των καλογέρων, τα οποία κακομεταχειριζόταν πολύ. Οι καλόγεροι είχαν αναγκαστεί απ' αυτή την κατήληση και καταπίεση, κι επειδή μάλιστα ο Άγιος δεν ανταποκρινόταν στις παραλήψεις τους, τον απειλάσαν ότι θα τον θυμιάθουν με ρετσίνα και γκαβαλίνα γαϊδουρινή, αντί για λιβάδι.

Ο μπέης είχε μεγάλο πάθος με μια όμορφη Ελληνίδα από το γειτονικό χωριό Αδάμι, την Ατζιέλυ, ή και άλλους Μάρω, και κάθε βράδυ έπαιρνε τ' άλογό του κι έτρεχε μέσα στη νύχτα να πάει να τη βρει. Η επιρροή της Ατζιέλως πάυ στον μπέη ήταν τόσο μεγάλη,

που πέρασε σε μια τοπική παροιμία. Όταν ήθελε κάποιος να πει πως έπρεπε σώνει και καλά να γίνει κάτι, έλεγε: «Εμ βέβαια, το 'πε η Ατζιέλυ από τ' Αδάμι». Οι καλόγεροι απαλλάχτηκαν οριστικά από τον κακό μπέη, όταν τον σκότωσε, με τη βοήθεια του Αγίου, το άλογό του ένα βράδυ, ενώ γύριζε από το Αδάμι στο Λυγουριό. Άλλοι βέβαια λένε πως ο Άγιος εμφανίστηκε στον ύπνο του μπέη, μέσα στο σπίτι της φίλης του, και τον αποκεφάλισε με το σπαθί του.

Σημειώσεις

1. Πυραμίδα του Ελληνικού στο Κεφαλάρι του Άργους, Βλ. Πausanias, ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ, II-III Κορινθιακά - Λακωνικά, Νικ. Παπαχατζή, Εκδοτική Αθηνών, 1976, σσ. 180-1.
2. Πausanias, ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ, II-III Κορινθιακά - Λακωνικά, Νικ. Παπαχατζή, Εκδοτική Αθηνών, 1976, σσ. 198-9.
3. Δ.Λ.Ε. τόμος Σ', 1973-74, άρθρο του Χαρ. Μπούρα, ο οποίος έχει κάνει υποστουλόμενος στο ναό.
4. Για τις εκκλησίες της Παναγίας, της Αγίας Μαρίας και του Αγ. Ιωάννη Θεολόγου δεν υπάρχουν μελέτες.
5. Για τον Αγ. Μερκούριο βλ. Αντανάκατου Ν. και Μαυρού Γ., Ελληνικά Μοναστήρια, Πελοπόννησος, τ. Α', Αθήνα 1976.

An Overlooked Place

S. Sarri

On the way to the ancient theater of Epidaurus the visitor passes by the Lygourio village, which remains unnoticed since the focus of interest is the sacred site of the healing god, lying ahead. However, the area around Epidaurus offers to the good-humoured, willing visitor a number of sites and monuments worthy of giving his attention to: Firstly, the Lygourio village itself which has been built on the ruins of the ancient Lissa, a settlement that lasted from the Prehistoric until the Roman period. According to Pausanias Lissa was in his days a small town with a temple dedicated to Athena that also contained a xoanon of the goddess. Dominating Lissa was the mountain Sapsysetalon (presently Arachonion) with altars dedicated to Zeus and Hera to whom sacrifices were offered when rain was needed.

The so-called «Pyramida» is a rare and worth noticing monument of disputable use and date; unfortunately, it has been completely neglected and thus, it is steadily deteriorating. It should be restored and publicized, since the examples of pyramidal buildings in Greece and especially in Argolida are a rarity. Five more monuments are hidden in the shadow of Epidaurus: they are small post-Byzantine churches, some with beautiful wall-painted decoration. They should also be restored and publicized, regardless of how «humble» they may appear, being a part of our cultural heritage and a record of the artistic and other history of our country.